

*О. М. Майсюра,
старший викладач кафедри менеджменту підприємств
туристичної індустрії, Київський університет туризму,
економіки і права*

БЕЗРОБІТТЯ ТА НАСЛІДКИ ЙОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

У статті на основі аналізу статистичних даних щодо рівня безробіття автор акцентує увагу на ризиках його впливу на соціально-економічний стан суспільства та підвищення бідності населення України. Пропонує найоптимальніші кроки скорочення безробіття.

В статье на основе анализа статистических данных по уровню безработицы автор акцентирует внимание на риске его влияния на социально-экономический уровень общества и повышение бедности населения Украины. Предлагает наиболее оптимальные пути сокращения безработицы.

*Ключові слова: безробіття, темп росту, рівень безробіття, коефіцієнт зростання, валовий внутрішній продукт (ВВП).
Ключевые слова: безработица, темп роста, уровень безработицы, коэффициент роста, валовой внутренний продукт (ВВП).*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У умовах переходу України до ринкової економіки та кризових явищ, які спіткали Україну за останні роки, проблема безробіття стала однією з найгостріших проблем вітчизняної економіки. Безробіття — це таке соціально-економічне явище, коли частина економічно активного населення не може знайти застосування своїй робочій силі й стає "зайвою". На сьогодні, за даними ООН, близько 800 млн осіб, тобто практично кожний третій працездатний у світі, не має роботи взагалі або має сезонний чи випадковий заробіток. Чим нижчий рівень соціально-економічного розвитку країни, тим вищий рівень безробіття і навпаки. Рівень безробіття в Україні за останні 8 років позначено в табл. 1.

Розглядаючи статистичні дані (табл. 1) населення за економічною активністю бачимо, що за період з 2000 до 2008 рік загальна кількість економічно активного населення працездатного віку зменшилась на 2,25%. Навантаження на одне вільне робоче місце в 2008 році склала 10 осіб на одну вакансію проти 4 в 2007 році. Зріс рівень безробіття до 9,1% в січні-червні 2009 року порівняно з 6,4% у 2008 році.

Така ситуація приводить до загального спаду життєвого рівня населення країни, формує помітне психологічне навантаження навіть на тих, хто має роботу; збільшує ймовірність бідності сімей, створюється поживне середовище для злочинності та інших антисоціальних явищ.

Згідно з конвенцією Міжнародної організації праці № 168-98 "Про спри-

яння зайнятості і захисту від безробіття" під повним безробіттям розуміють "втрату заробітків внаслідок неможливості одержати підходящу роботу особою, яка здатна працювати і дійсно шукає роботу" [7].

За висновками вчених-економістів, стан безробіття може виникнути внаслідок таких факторів:

— нестачі сукупного ефективного попиту;

— негнучкості системи взаємозв'язку цін і ставок заробітної плати, а також викривлень у ній, пов'язаних із грошовою експансією держави й інфляцією;

— недостатньої мобільності робочої сили;

— структурних зрушень у економіці;

— дискримінації жінок, молоді та національних меншин на ринку праці;

— демографічних змін в чисельності та складі робочої сили;

— сезонних коливань рівнів виробництва в окремих галузях економіки.

У ринковій економіці безробіття — показник економічної доцільності використання трудових ресурсів. Можливість регулювання безробіття залежить від наукового обґрунтування теорії, що розкриває його сутність, структуру видів і форм.

У різних країнах підходи та критерії визначення категорії безробітних тлумачаться по-різному. В Україні Законом "Про зайнятість населення" безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших, передбачених законодавством, доходів і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи [5].

Розробка теоретичних основ безробіття знайшла своє відображення в наукових працях таких відомих зарубіжних вчених, як А. Сміт, Рікардо, П. Самуельсон та Р. Солоу, А. Оуен, вітчизняних економістів дослідників Д. Богині [12], О. Грішної [10], Е. Лібанової [8], Н. Єсінової [3], А. Баланди [2], О. Мірошніченко [11], О.І. Петрової [9], Т.А. Зяць, С.І. Бандур, А.В. Калини й А.А. Котвицького [14] та інших.

Ми є свідками сьогоденної ситуації на ринку праці. За умов економічної кризи в Україні проблема безробіття особливо загострилась і вирішення її є одним із найважливіших завдань державної кадрової політики.

Метою даної статті є аналіз тенденції прояву безробіття в Україні та вивчення можливих шляхів оптимального залучення працівників до ефективної праці.

В Україні безробіття склалося під дією цілого комплексу чинників: скорочення реальних обсягів виробництва, зменшення платоспроможного попиту населення, структурної перебудови економіки, банкрутства ряду підприємств, зниження інвестиційної активності, трансформації відносин влас-

Таблиця 1. Населення за економічною активністю (тис. осіб)

Роки	Економічно активне населення працездатного віку	Зайняті	Безробітні	Навантаження на одне вільне робоче місце (осіб)
2000	21150,7	18520,7	2630,0	-
2002	20669,5	18540,5	2128,6	-
2003	20618,1	18624,1	1994,0	-
2004	20582,5	18694,3	1888,2	-
2005	20481,7	18886,5	1595,2	5,0
2006	20545,9	19032,2	1513,7	-
2007	20606,3	19189,5	1416,7	4,0
2008	20675,0	19951,7	1424,0	10,0
2008 у відсотках до 2000 р.	97,7	107,7	54,1	-

Таблиця 2. Критерії та форми безробіття в перехідній економіці України

Критерії	Форми безробіття
Причина виникнення	Сезонне, фрикційне, структурне, технологічне, регіональне, циклічне
Характер виникнення	Вимушене
Охоплення сегментів, РП*	Економічне, технологічне, молодіжне, конверсійне, жіноче та інше
Тривалість	Нетривале, тривале, довготривале, застійне (маргінальне)
Демографічні ознаки	Жіноче, молодіжне, родинне
Особливості прояву	Відкрите, приховане
Ступінь охоплення території	Абсолютне, відносне

* Цей критерій тісно пов'язаний з критеріями причинами виникнення та демографічними ознаками.

ності. Не менш важливими факторами є істотне погіршення якості трудових ресурсів, неконкурентоспроможність багатьох професій за нових умов, незорієнтованість вищої школи на потреби ринку праці, зменшення продуктивності праці робочої сили та ін.

В Україні безробіття як явище перехідної економіки виникло на початку 90-х років ХХ ст. Було багато спроб класифікувати безробіття. За основу класифікаційної характеристики можна взяти причину та характер виникнення безробіття, його тривалість, демографічні ознаки й особливості прояву (табл. 2).

В Україні найбільше поширені такі форми безробіття: структурне (конверсійне), прецесійного розриву, застійне (маргінальне), вимушене, жіноче, молодіжне, родинне та приховане. Останнє проявляється в недовикористанні праці офіційно зайнятих працівників, які влаштувалися на роботу на повний робочий час, але працюють неповний або з неповною ефективністю чи з неповною оплатою з незалежних від них технологічних, структурних, економічних або соціальних причин. В Україні приховане безробіття проявляється у формі надлишкової зайнятості, вимушеної часткової зайнятості, вимушеної незайнятості. Воно може призвести до втрати працівником кваліфікації, неповного використання трудового потенціалу, зниження рівня доходів і т. ін. [14].

Говорячи про наслідки безробіття, тут доцільно нагадати чотири стадії адаптаційного циклу, спричиненого безробіттям, які на основі емпіричного матеріалу встановили Айзенберг та Лазарсфельд [6].

На першій стадії втрата роботи викликає шок, але безробітні розглядають відсутність роботи як тимчасове явище. Друга стадія характеризується активними пошуками роботи, на третій — невдачі у працевлаштуванні призводять до нервових зривів та соціальних протестів. Для цієї стадії характерним є розлад у сім'ї та припинення відносин із близькими та знайомими. Четверта стадія — це стадія формування у безробітних почуття фатальної безнадії.

"Серед негативних соціальних наслідків безробіття, — зазначає вчений А. Баланда, — не можна не виділити найбільш значимі: посилення соціальної напруги, зростання кількості психічних захворювань, загострення криміногенної ситуації, посилення соціальної диференціації, падіння трудової активності, але поряд з цим, можна

відзначити й окремі позитивні моменти: підвищення соціальної цінності робочого місця, збільшення особистого вільного часу та свободи вибору місця роботи, зростання соціальної значимості й цінності праці" [2].

Від безробіття втрачає держава в цілому: зменшуються податкові надходження, валовий внутрішній продукт країни, зростають витрати на допомогу безробітним, скорочується виробництво, втрачається кваліфікація кадрів, нівелюється цінність результатів навчання (табл. 3).

Як свідчать дані табл. 3, рівень безробіття в Україні залишається одним із найвищих серед країн світу, хоч і спостерігається тенденція до зниження, за останні роки спостерігається підвищення внутрішнього валового продукту на душу населення з 3,7 тис. дол. США у 2000 році до 6,8 тис. дол. США у 2008 році. Але, звичайно, це не дуже радує, бо економіка в Україні зруйнована, а безробіття відчутно впливає на загальний абсолютний рівень валового внутрішнього продукту. Показники ВВП на одну особу просто не можна порівняти з більшістю країн світу, в Україні вони в 5—6 разів нижчі ніж у економічно розвинутих країнах (табл. 3).

Найвищий рівень безробіття у 2008 році спостерігався серед осіб економічно активного населення, звільненого з економічних причин та за власним бажанням, а також молоді, не працевлаштованої після закінчення навчальних закладів I—IV рівнів акредитації, що складає відповідно 28,1%, 38,6%, 18,3%, тобто 85% [1. с. 370].

На основі даних (табл. 4) нами проведено кореляційно-регресійний аналіз. У результаті дослідження безробіття протягом 2003—2008 роки (табл. 1), встановлено, що щорічне зменшення цього показника становить в середньому 0,7%.

Зміну рівня безробіття характеризує абсолютний приріст кожного наступного року з попереднім (данцюговий) або з базою порівняння (базисний)

$$A^{np} = Y_t - Y_{t-1}; \quad (1)$$

$$A^{bp} = Y_t - Y_0; \quad (2)$$

Рівень безробіття в 2004 році зменшився на 0,5% порівняно з 2003 роком; в 2005 році показник зменшився на 0,4% порівняно з 2004 роком і т.д., а в 2008 році — зменшення рівня безробіття в Україні порівняно з 2003 роком становила 2,7%.

Коефіцієнт росту — характеризує відносну зміну рівня безробіття дано-

го року порівняно з попереднім (ланцюговий) або базою (базисний):

$$K^{np} = \frac{Y_t}{Y_{t-1}} \quad (3),$$

$$K^{bp} = \frac{Y_t}{Y_0} \quad (4).$$

З табл. 4 видно, що в 2004 році рівень безробіття зменшився в 0,5 рази порівняно з 2003 роком, а в 2008 році цей показник зменшився в 0,7 рази.

Середньорічний коефіцієнт росту можна знайти за формулою:

$$\overline{K}_p = n \sqrt[n]{\frac{Y_n}{Y_0}} \times 100 \quad (5).$$

Якщо прослідкувати рівень безробіття по регіонах України в 2008 році, то найбільш низький рівень безробіття спостерігався в м. Києві (3%), Одеській (4,5%), Київській (5,8%), Дніпропетровській (5,1%), Донецькій (5,7%), Харківській (5,3%) областях при середньому по Україні 6,4%. Максимальний рівень безробіття (більше 8%) в Житомирській, Рівненській, Тернопільській, Волинській областях.

Сьогодні ринок праці створюється в форматі спонтанного і стихійного розвитку. Свідченням цього є катастрофічне за обсягом — майже 30% — падіння виробництва, тіньова зайнятість, перекося і диспропорції в соціально-трудовій сфері, загрозливі масштаби некерованих міграційних процесів, падіння продуктивності праці тощо. Особливо гостро деформує ринок праці: вплив вимушеної міграції, падіння престижності якісного навчання серед молоді, консервація небажаної професійно-кваліфікаційної структури зайнятих і безробітних. Це є наслідком відсутності дієвих механізмів впливу на ринок праці, нерозвинутості його інфраструктури та системних реформ як в державі в цілому, так і по регіонах.

За оцінкою відомого економіста В. Ланового, в умовах кризи продуктивно не працює 20% населення, зайняте продуктивною працею. Враховуючи, що фіксоване безробіття в Україні знаходиться на рівні природного можна стверджувати, що наведені дані досить правдоподібно відображають стан справ з тіньовою зайнятстю, оскільки, як свідчить світовий досвід, падіння рівня виробництва на один відсоток адекватний росту безробіття на 0,5—0,6% [13].

Ефективне регулювання ринку праці вимагає максимально повної інтеграції політики зайнятості в загальну схему трансформації соціально-економічного розвитку країни на ринкових засобах.

ВИСНОВОК

На основі проведеного аналізу безробіття ми констатували негативні наслідки його впливу на суспільство та економіку країни в цілому, зокрема це привело до:

- створення соціальної нестабільності в державі, поглиблення бідності населення;

- суттєвого скорочення обсягів виробництва та надходжень до бюджету, формування внутрішнього валового продукту;

- поступової девалідації робочої сили, неможливості реалізації потенціалу сотень тисяч безробітних лю-

дей;

— збільшення видатків на допомогу по безробіттю;

— зростання захворюваності, злочинності, тобто через безробіття руйнується здоров'я та менталітет нації.

Таким чином, проблема безробіття в Україні в умовах переходу до ринкової економіки набуває особливої актуальності і потребує глибокого наукового аналізу та вироблення на цій основі практичних рекомендацій, які можуть використовуватися для розробки і реалізації ефективної кадрової політики, направленої на забезпечення продуктивної зайнятості економічно активного населення країни, зменшення рівня безробіття до мінімально допустимого рівня. Прикладом такої політики може бути світова практика регулювання ринку робочої сили, яка в своєму арсеналі має достатньо різних заходів, які змінюються залежно від рівня економічного розвитку та цілей економічної політики. Ці заходи можуть бути застосовані і в нашій країні, серед них головною є розробка, фінансування та виконання державної програми зайнятості населення, яка, зокрема, передбачає:

— субсидування або стимулювання наймання працівників на постійну роботу в приватному секторі;

— програми підтримки підприємств, які створюються самими безробітними (самозайнятість);

— програми безпосереднього створення нових робочих місць у державному чи комерційному секторі;

— регулювання розвитку малого та середнього підприємництва податковою політикою (надання пільг при оподаткуванні прибутків, компенсації витрат, підвищення кваліфікації певних категорій працівників);

— сприяння забезпеченню мобільності робочої сили, створенню гнучкої системи професійного навчання, стажування, індивідуальні форми навчання, перенавчання відповідно до потреб суспільства, в т.ч. безпосередньо на виробництві. За цих умов важливого значення набуває інституалізація переходу від жорсткої класифікації професій до впровадження гнучкої системи підготовки кадрів на принципах професійної компетентності, орієнтованої на конкретне робоче місце та розширення потенціалу міжпрофесійної мобільності кадрів, застосування самостійних кваліфікаційних модульних блоків у процесі навчання, що дозволить отримати допуск до виконання певних видів робіт, на які існує попит. Особливо це необхідно в сфері малого бізнесу, де роботодавці зацікавлені в працівниках з потрібним для виробництва поєднанням профілів професійної компетентності та готовності до виконання видів робіт, які можуть бути відносно самостійними складовими різних професій;

— застосування дотацій держави в обсязі 50—80% витрат, пов'язаних зі створенням центрів професійного навчання на підприємствах, надання субсидій, а також організації власної справи тощо.

Зрозуміло, що держава має будувати політику на ринку праці з врахуванням координації діяльності в сфері зайнятості населення з усіма напрямками економічної і соціальної політики на народногосподарському та регіональному

Таблиця 3. Зіставлення економічних показників впливу безробіття за період 2000—2008 роки [1]

Назва країни	Рівень безробіття (% до економічно активного населення)			Валовий внутрішній продукт (млн дол. США)			ВВП на одну особу (дол. США)		
	2000	2008	% до 2000	2000	2008	% до 2000	2000	2008	% до 2000
Україна	11,6	6,4	55,1	181190	316442	174	3706	6868	1,85
Азербайджан	1,2	1,0	83	20398	71508	203	2534	8238	3,25
Білорусь	2,1	0,8	38	58188	109672	188	5816	11329	1,94
Росія	10,6	7,7	72	1261634	2086625	165	8606	14699	1,7
Австрія	3,6	3,8	105	253823	299066	117	31680	35852	1,13
Данія*	4,3	3,5	88	146820	188966	128	31662	34609*	1,09
Канада	6,8	6,1	89	1001896	1206918	120	32647	36544*	1,11
США	4,0	5,8	89	11096573	13192568	118	39292	43321	1,10
Швейцарія*	2,6	3,5	134	249367	283880	110	34808	37805*	1,08
Швеція*	5,6	6,2	110	257074	311106	121	28976	33746	1,16

* Показники за 2007 рік.

Таблиця 4. Аналіз інтенсивності та тенденцій розвитку рівня безробіття в Україні за 2003—2008 роки

Рік	Рівень безробіття % (Y)	Абсолютний приріст (A _{пр}) %		Коефіцієнт росту (K _р)		Темп приросту (T _{пр})	
		ланцюговий A ^л _{пр}	базисний A ^б _{пр}	ланцюговий K ^л _р	базисний K ^б _р	ланцюговий T ^л _{пр}	базисний T ^б _{пр}
		2003	9,1	X	X	X	X
2004	8,6	-0,5	-0,5	0,95	0,95	-5	-5
2005	7,2	-1,4	-1,9	0,84	0,79	-16	-21
2006	6,8	-0,4	-2,3	0,94	0,75	-6	-25
2007	6,4	-0,4	-2,7	0,94	0,7	-6	-30
2008	6,4	0	-2,7	1	0,7	0	-30

рівнях. Але потрібно розуміти й те, що вплив держави на ринок праці не безмежний. Держава, поповнюючи арсенал свого впливу на ринок праці новими засобами, насамперед має займатися ефективністю відтворення суспільного капіталу, накопиченням фінансових ресурсів та здійснювати інвестиційну зовнішню економічну політику, сприяти створенню спільних підприємств, що принесе нові робочі місця та прибутки сім'ям громадян України.

Отже, раціоналізація зайнятості населення і створення умов для її підтримки можливі лише за умови, коли вона стане стрижневим елементом економічної політики, буде передбачати хоча б часткове фінансування цільових програм зайнятості з боку держави. Альтернативи такому підходу немає.

Література:

1. Статистичний щорічник України 2008. Київ. Держ. підпр. Інформ.-анал. Агентств, 2009, — 565 с.
2. Баланда А. Соціально-економічні ризики та наслідки безробіття в Україні // Економіка і держава. — 2007. — № 4. — С. 75—78.
3. Єсенова Н.І. Економіка праці: та соціально-трудові відносини. навч. посіб. — К.: Кондор, 2006, — 424 с.
4. Федоренко В.Г., Мельник О.В., Казановський А.В. Державна служба зайнятості в ринковому вимірі функціональної ефективності // Економіка і держава. — 2010. — № 2. — С. 4—15.
5. Закон України "Про зайнятість населення". — Відомості Верховної ради (ВВР) 1991. — № 14. — С. 170.

6. Lauard R., Nickell S., Jackmon R., Unemployment. Macroeconomic Performance and the Labour Market. — Oxford. Oxford Univ. Press, 1991. — 326 p.

7. Конвенція МОП № 168-98 "Про сприяння зайнятості і захист від безробіття". — Женева, 1991. — Т.2. — С. 21—71.

8. Лібанова Е. Ринок праці: навч. посіб. — К.: Центр навч. літер., 2003. — 224 с.

9. Петрова І.А. Проблеми, тенденції та шляхи зменшення безробіття в Україні // Економіка і держава. — 2006. — № 5. — С. 90—92.

10. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини. Підручник. — К.: "Знання", 2006. — 559 с.

11. Мірошніченко О.В. Умови формування і розвитку соціального партнерства в Україні на сучасному етапі / Соціально-економічні аспекти промислової політики. Зб. наук. праць. — Донецьк, 2003, — Т. 1. — С. 251—257.

12. Богиня Д. П. Сучасні проблеми соціально-трудових відносин, організації оплати праці та регулювання доходів в Україні / Соціально-економічні аспекти промислової політики. Соціально-економічні відносини в сучасних економічних умовах: Зб наук. Пр. — Донецьк, 2003. — Т.1., С. 23.

13. Карташов С.А., Одегов Ю.Г. Ринок труда: проблемы формирования и управления (на примере г. Москвы). — М.: Финстатинформ, 1998.

14. Калина А.В., Котвицький А.А. Ринок праці: навч. посіб. — К.: Т-во "Знання" України, 2010. — 207 с.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2010 р.